

nyos „hézagait” vágyképekkel tölti ki. A művész műltszemlélete nem lehet azonos a tudóséval: nem szűkülhet le a „megtörtént” szférájára, hisz a múlt beváltott és beváltatlan alternatíváiban az író nemcsak a történelmet éli meg, hanem általa a jelen és jövő adottságait és lehetőségeit is.

A három Németh László-tanulmány: *A fiatal Németh László és a húszas évek*, a *Babits Mihály vonzásában*, valamint a *Németh László és a Nyugat* — szerves egységet alkot. Az első az *Emberi színjáték*hoz, a Boda Zoltán ideológiamentességében és vallásalapításában lappangó új közösségi orientációhoz vezető gondolati utat járja be: a Szabó Dezső szellemével való birkózás, a Bartha Miklós Társasághoz való csatlakozás és eltávolodás, a konzervatív népiesség élményét. A második arra ad választ, miként kompromittálódik az író értékszemléletében a „faj” és az „őserő” Szabó Dezső-i programja, s váltja fel azt részint a babitsi minta hatására, részint pedig (Gide és Proust vagy Claudel és Freud ösztönzéseitől se függetlenül) az „egyen mitológiájának”, elvekkkel, világnézettel szemben alkot és közérzet elsődlegességének tudatosodása nyomán — a korszerű európai műveltség igénye. A harmadik krónikaszerű pontossággal már a *Tanú* közvetlen gondolkodásbeli előzményeit tárgyalja: Németh László „nyugatoságának” és a folyóiratból való kiábrándulásának belső történetét. Lackó az okfejtésben finom distinkciókkal, szinte lépésről lépésre halad előre. Mintha a „készülődés”, a „szorongó tájékozódás” epizódjainak megismerése nemcsak egyszerű kutatás volna a számára, hanem erőpróba is, föl-készülés, energiakonzentrálás a még nagyobb feladatra, az 1932—33-as rendkívüli pillanat megragadására, az ekkor születő *Tanú* eszmei birtokbavételére, feldolgozására. Ahogyan Németh korai fajfogalmát — Szekfű történeti népfajeszemléjének korrekciójával — leválasztja a Szabó Dezsőéről, vagy ahogyan az író asszimilációelméletét elhatárolja az antiszemitizmustól, mivel „a dolgok megoldása szerinte nem a gyűlölet, nem a kitzasztás, hanem az értékek versenye” — megidéz valamit a meredek csúcsokra pillantó tekintetből is.

Lackó esszéírói képességeinek legeredményesebb mozgósítója a problémaelemzés. Ahol leíró, összegező feladatokat kell megoldania — például *A társadalomtudományok szerepe a magyar szellemi életben a két világháború között* című írásában — ott a rutin az ötletnek, a gondolkodás mechanizmusa az invenciónak szembe-tűnően föléje kerekedik. Érdeklődésének igazi tereuma a kivételbe, egyszeribe, egyedibe ojtott törvény. (*Gondolat.*)

GREZSA FERENC

Történelmi jelen idő

BESZÉLGETÉSEK A MAGYAR IRODALOM LEGÚJABB FEJEZETEIRŐL

Harmincöt év magyar irodalmának többé-kevésbé rendszeres áttekintésére vállalkoztak azok, akik 1978—79-ben a Kossuth Klubban a nyilvánosság előtt kerekasztal-beszélgetésen vettek részt. A beszélgetések azután elhangzottak a rádióban, sőt, előbb az Alföldben és most az RTV—Minerva kiadásában nyomtatásban is megjelentek. „... azon voltunk, hogy az 1945 utáni irodalom fejlődését történelemként fogjuk fel, és emellett jelen idejű szemlélettel közeledjünk hozzá” — írja a könyv címét is magyarázó bevezetőben *Béla Miklós*, aki annak idején a műsorvezető, s most a kötet szerkesztő munkáját is magára vállalta. (A rádiós szerkesztő *Kulcsár Katalin* volt.) *A Történelmi jelen idő* a társadalmi és politikai élet kisebb periódusai szerint (1945—48, 1949—53, 1953—56, 1957—68, hetvenes évek) tárgyalja irodalmunkat, képet ad a kultúrpolitikáról, az irodalmi tudat módosulásairól, a legfonto-

sabb művekről, poétikai változásokról. Vagyis: a folytonosság és megszakítás kapcsolását, melyet már az első beszélgetés centrumába helyeznek, három szempontból, politikai, irodalompolitikai és irodalmi vonatkozásban elemzik. Nem szűkölködött eseményekben ez a három és fél évtized. Nem hitekből, gondolatokban, tettekben, nagyszerű emberi lehetőségekben. Ugyanakkor a megcsalattatások, a tehetetlen túrérek, a teljes csőd lesújtó pillanatai is számosak voltak. Roppant gazdag és ellentmondásos élményvilágból nőtt ki a korszak irodalma, s a fejezetek előtti szemelvények jól érzékeltetik, közelebb hozzák a kort.

A felszabadulás utáni irodalom előzményeiről és a továbbvezető szálakról szólva elsősorban arra a kérdésre keresnek választ, hogy hol volt literatúránk helye a két világháború közötti időszak európai kultúrájában, s miként gondolkodott az irodalom önmagáról, magyarság és Európa, haza és nagyvilág kapcsolatáról? Beszélnek itt a Nyugatról, az avantgarde-ról és a népiekről, politikizáló és apolitikus irodalomról, de Bodnár György, Czine Mihály és Szabolcsi Miklós észrevételeiben végig vissza-visszatér a Magyar Csillag neve. Illyés Gyula folyóiratának egységfrontteremtő kísérlete a kontinuitás lehetőségét jelentette. A teljesség egyfajta igényének megvalósítása példa lehetett 1945 után. A Magyar Csillag bizonyította, hogy az irodalomban nem az a jó, ha minden alkotó ugyanúgy gondolkodik és ír. Inkább a sokféleségből is közös jellemzőként kiemelhető színvonal volt a szerkesztő szemében mérvado. S végül is itt szólaltak meg mindazok, akik már az új Magyarországra akartak értékeket átmenteni. Milyen tragikus dolog, hogy „azt a nemzedéket, amely 1940 körül a hangot vitte, ez a történelmi telitalálat gyönyörűen szétdobta”. — Németh László írja ezt Irodalom 45 után című esszéjében (1947), s az új Magyarország irodalmából valamilyen okból hiányzó névsora valóban megdöbbentő. Elpusztult Szerb Antal, Halász Gábor, Sárközi György, Pap Károly, Gelléri Andor Endre és Radnóti Miklós. „A számonkérés némitotta el” Kodolányit, Erdélyit, Sinkát, Szabó Lőrincet. „A politika vitte el” Veres Pétert, Darvas Józsefet, s háttérbe szorultak az urbánusok is (Cs. Szabó, Illés Endre, Márai). „Olyan írónk — fejtegeti Németh László —, aki a korfordulón diadalmasan tudta keresztülvirágozni magát — tulajdonképpen egy van: Illyés Gyula.”

Nagy érdeme a kötetnek, hogy egyetlen álláspontot sem akar glorifikálni. Különböző vélemények ütköznek össze, s a vitavezető Béládi is minden igyekezetével azon van, hogy az eltérő nézetek minél izgalmasabban ütközzenek. Különösen a második és harmadik beszélgetésben tanulságos Király István és Béládi vitája. Az 1945—48 közötti időszakban — az egységre törekvés ellenére — a realizmus lukácsi esztétikája (Király szavaival szólva) az úgynevezett „társadalomorientált” alkotót abszolutizálta, s nem vette figyelembe a másféle irányultságú („személyiségorientált”) értékeit. Király szerint a személyiség-középpontú irányzat fejlődéséhez mégis hamarabb teremtődtek meg a feltételek. Béládi viszont megkérdőjelezi a kétféle típus közötti különbségtételt, s nem ért egyet azzal, hogy az egyik iránynak kedvezett a kor, a másiknak pedig nem. Igenis erős volt — állítja Béládi — a külső valóságra figyelő, társadalomábrázoló irány, mely 1948—49 táján került igazán veszélybe: „összeszűkült körülötte a világ”. Az 1949—53-as periódust tárgyalva Király is elismeri, hogy az irodalompolitika nemcsak támogatta az irodalom valóságfölfedező lendületét, de dogmatizmusával el is torzította azt. A kultúrpolitika hibái azonban — mondja Király — nem merítik ki a korszak lényegét, 1951 és 1953 között is voltak írók, akik „a valóságot tükrözték és szocialisták maradtak”. Béládi sokkal negatívabban ítéli meg ezeket az éveket az alaptendenciáját: „1949 után az irodalom épp azt nem tudta valóra váltani, amire 1945 után készült: nem nyújthatta a társadalom és az ember átalakulásának hiteles rajzát.” Megpróbáltatásokkal, konfliktusokkal terhes évekről szólva természetes a különböző nézetek ilyen szenvedélyes összeszikkasztása. A kor ellentmondásosságát a kötetben olvasható irodalmi művek is jól tükrözik. Benjámin László Örökké élni című versének jövőbe vetett hitétől, optimizmusától milyen keserves út vezetett a Vérző zászlók alatt fölismeréseig. (S még tovább a Nem adhatz többet elkomorulásáig, idegenségéig.) Felhőtlen opti-

mizmus és lendület, majd a tragédia sokkoló ereje, hit és csalódás örökös ellenpontozódása — ezek adják fróinknak a próbára tevő feladatot, s jó néhány alkotónál (mint például Nagy Lászlónál) a nagy irodalom esélyeit.

A ma már némi nosztalgiával emlegetett hatvanas éveket (pontosabban irodalmunk 1957—68 közötti szakaszát) két beszélgetésben tárgyalja Bata Imre, Bodnár György, Czine Mihály és Szabolcsi Miklós. Csoóri Sándor szavaival „a teljesebb kinyílás és kinyújtózás éve” voltak ezek. Irodalmunk ismét képes hitelesen felelni a kor kérdéseire. Virágzik az igazságtartalmát visszanyert közéleti irodalom, de a hagyományos emberkép mellett megjelenik egy másik, melyben az emberi személyiség, egyéniség kérdőjeleződik meg, s a lét válik kérdésessé. Ez a kétféle emberlátás persze szintézist alkothat (például Németh László Irgalom című regényében), vagy ugyanazon írói életműben is hangot kaphat. (Miként Sántánál a Húsz óra és Az áruló két különböző irányt jelez.) A hatvanas években föltűnik a „kérdező” irodalom, s az egész periódusra jellemző a morális megközelítés. A lírában a szimboliztikus jelleg, a jelképiség, a költői én sokfélesége, a prózában a parabola, a groteszk, a kísérletező irány megjelenése az újdonság.

Ma már nyilvánvaló, hogy a hetvenes éveknek nevezett irodalomtörténeti periódus sok szempontból különbözik az előző évtizedtől. (Itt jegyezzük meg, hogy a váltás nyilvánvalóan nem 1970-ben kezdődött, s annak ellenére, hogy az évtized naptárilag lezárult ugyan, egyelőre semmi jel nem mutat arra, hogy a nyolcvanas évek valami gyökeresen újat hoznak az irodalomban.) Ezt a másságot nem is vitatja senki. Annál több vita van a különbözőzés jellegét (pozitív vagy negatív voltát) illetően. Szabolcsi Miklós már 1968-ban a próza hanyatlására figyelmeztetett, s az „igazi magyar történet” megírását sürgette. Joggal tette szóvá, hogy túl sok az olyan író, aki egy-két nagy mű megírása után kifulladásig elhallgat. (Az írók közül a Parázna szobrokkal és a Kossuth-regénnyel jelentkező Cseres Tibor kivételével ezt az állítást azóta sem módosította senki.) Többször elhangzik az a vélemény, hogy a kép ugyan aggasztó, de hát irodalmunkban már számtalanszor volt hasonló helyzet, sőt, nemegyszer éppen akkor emlegettek hullámvölgyet, amikor — mai szemmel nézve — a valóságban „aranykor” volt. (Németh László például a harmincas évek elején a magyar regény „menthetetlen elpocsolyásodásáról” írt. Pedig — néhány nevet említve csupán — Móricz, Krúdy, Karinthy élt és alkotott akkor.) Azoknak is igazuk van, akik a társadalmi valóság lényeges különbségeiből indulnak ki. A körülmények megváltoztak, az eredmények, a főbb mozgási tendenciák nem olyan látványosan mutatkoznak meg. Sánta Ferenc, Cseres Tibor, Fejes Endre művei remekül ragadták meg annak idején (Agárdi Péter kifejezését kölcsönözve) a társadalom „makromozgását”. Újabban viszont a „mikromozgásra” kell figyelni, s ez nagyon sok íróat megoldhatatlannak tűnő probléma elé állít. Hiba lenne azonban e periódus eredményeit elhallgatni. Hiszen csak az elmúlt években is olyan csúcsteljesítmények születtek, mint Illyés memoárregénye, a Beatrice apródjai, Csoóri Sándor esszékötetete, a Nomád napló, és Sütő András drámatrológiája. Nem kétséges, hogy az irodalom szerepfelfogása módosult az utóbbi évtizedben. Béládi a vateszíró-művészíró megnevezést használja az írói szerepváltozás érzékeltetésére. Kulin Ferenc pedig azt bizonygatja, hogy a hatvanas évekre jellemző morális megközelítés követhetetlené vált a hetvenes években. „... az érdeklődés fókuszában lényegében ugyanazok a nagy történelmi sorsfordulók állnak, mint a »moralista« nemzedék műveiben, csak hogy ugyanezeknél a történelmi sorsfordulóknál más problémák izgatják a fiatal irodalmat. (...) ... a vákuumhelyzetbe került hős, az izolált ember szenvedése, tapogatózása, kiutkeresése áll az ábrázolás homlokterében...” — mondja Kulin. Azt persze ő is elismeri, hogy a hetvenes évek „fiatal” írói kevés kiemelkedő művel jelentkeztek eddig.

A befejező két beszélgetés a legfőbb tanulságok megfogalmazására ad³ alkalmat. Itt már nem a részletek, hanem a jellegadó, meghatározó jegyek a fontosak, a periódusok egybevetése, a viszonyítás, a szembesítés. Király István szerint a khiliasztikus forradalmiság után az antropológiai optimizmusra épülő történetfilozófia

sztochasztikusává válik: dialektikusabb, gondolkodóbb, a tragédia lehetőségét is magában hordozó lesz, a pátosz helyét az irónia, a groteszk foglalja el, megjelenik a paradoxitás, a polifónia. Béládi árnyaltabbá akarja tenni a Király adta képet. Az irónia, a groteszk, az abszurd — mondja Béládi — se az antropológiai optimizmus, se a pesszimizmus irányába nem mozdítja az irodalmat. Kenyeres Zoltán „a sokszínűség harmóniáját” hangsúlyozza, s azt, hogy végre a „szükségletdimenziók által vezérelt irodalom” mellett „az értékek által vezérelt irodalomtípust” is a magyar irodalom szerves részeként fogadjuk el. Nagy kár, hogy a határainkon kívüli magyar irodalmakról legföljebb csak utalásokban esik szó. Pedig éppen a hetvenes években ezek az irodalmak a magyarorszáigival egyenrangúvá fejlődtek. Voltak évek, amikor (különösen a prózában) onnan kaptunk több fontos művet, több újdonságot.

A Történelmi jelen idő A felszabadulás utáni magyar irodalom című kézikönyv megjelenéséig (sőt, azután is) az irodalom iránt érdeklődők, tanárok, diákok számára egyaránt fontos kiadvány lesz. (RTV—Minerva, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.)

OLASZ SÁNDOR

A szintézis lehetősége

NAGY GÉZA: AZ EGYEDI EGYETEMES — JEAN-PAUL SARTRE — EGY POLGÁRI FILOZÓFUS-MŰVÉSZ EGYÉNI ÉS TÁRSADALMI KALANDJA A XX. SZÁZADBAN

Nagy Géza tanulmányát Sartre életében írta, de halála után jelent meg. Sartre „kalandja, felismeréseinek sora, sok hibája és döntése egyetlen nagy szintézissé, egyetlen érvenyű üzenetté lett”. (10 old.) Befejeztetett, így kéne inkább mondani. Sartre — mint minden ember — szintézist próbált teremteni: lehetőség volt az írás. Amíg így volt, addig a kritikuskak nem volt joga szintézisre — most ez lett a feladata. Ezt a tényt vetíti ki Nagy Géza az idézett mondatba, így teszi szorítóbbá a kritikuskak igazát. Tisztázni lehet, vajon eljutott-e Sartre — élete végére — valamilyen szintézishez. Értelmezni lehet műveinek egészét. Nagy Géza tanulmánya e két feladat küszöbén záródott. Elemzéseim nem addig a jelenig követik Sartre pályáját, amelyben ő — Nagy Géza — a tanulmányt írta, hanem megállnak a Flauberttről szóló hatalmas mű előtt: az utolsó korszak küszöbén. Akarat szerint marad nyitva a témája, mert ez felelt meg az akkori helyzetnek. Nagy Géza önmérséklete számolt a szerző — Sartre — szabadságával. Ma már csak ez értelmezésnek van szabadsága. Élni vele feladat: izgalmas kutatást ígér és nagy munkát. Remélem, Nagy Géza ezt is vállalja. Mostani kötete előkészítés is lehet.

Érdemes tehát nemcsak azt nézni, amit közvetlen tartalma szerint nyújt, hanem azt is, amiben folytatás nyitható belőle. Különösen, hogy az első szempont szerint vett értékek a másodikra biztatnak, kedvet adnak az olvasónak, hogy Nagy Géza második Sartre-könyvét várja és várja el. A megfontoltság, amivel most megjelent munkájában a lehetőségekhez alkalmazkodik, csak még jobban biztat. A megfontoltság különben általánosabb erénye a könyvnek. Azért, mert a szerző biztonságát alapozza meg. Azt a biztonságot is, amivel Nagy Géza témájának gazdag anyagában választani tud. És azt, amivel nem a könnyebb és szokottabb utat, nem a részletek sokaságánál — a mindent átfogás görcsös akaratából való — kitergetését választja. Nem a mindent megmagyarázás vágya fűti őt — gondolom tudja is, hogy az efféle végül mindig felületességhez vezet. Inkább összefogásra — szintézisre — törekszik.